

Olga Frąckiewicz

Autoreferat rozprawy doktorskiej

„The image of African languages structures in Nigerian Pidgin English”

Afrykańska odmiana pidżynowej wersji angielskiego, *Nigerian Pidgin English*, jest językiem o wyjątkowym znaczeniu dla badań językoznawczych. Ma on stosunkowo dobrze udokumentowaną historię, dostarczającą świadectw przekraczania kolejnych etapów rozwoju języka i zmiany jego funkcji komunikacyjnej: od języka kontaktowego do postaci kreolskiej (wyznaczonej używaniem go w charakterze języka pierwszego), jest też rejestrem towarzyszących tym procesom zjawisk unifikacyjnych oraz standaryzacyjnych. Badania nad *Nigerian Pidgin English* nie mają jednak ugruntowanej tradycji w ramach odrębnej specjalizacji, są prowadzone z różnych perspektyw i sytuują się na pograniczu takich obszarów badawczych, jak anglistyka i afrykanistyka. Jednocześnie w obu tych obszarach zakres badań nad językiem jest niewielki, ich znaczenie bywa marginalizowane, ponieważ mieszczą się one na obrzeżach głównych nurtów badawczych każdej z tych specjalizacji regionalnych. Zwiększone zainteresowanie językiem w ostatnich dekadach znajduje uzasadnienie w dynamicznie rozwijającej się gałęzi językoznawstwa ogólnego – kreolistyce.

Temat badawczy, podjęty w mojej pracy doktorskiej, przyjmuje perspektywę językoznawstwa afrykanistycznego. Analiza dotyczy języka, którego użytkownicy nie reprezentują jednej grupy etnicznej, ponadto języka będącego wciąż na etapie rozwoju. Na mapie Afryki *Nigerian Pidgin English* zajmuje jednak ważne miejsce, mając 100 mln użytkowników i pretendując (jako poddana standaryzacji norma *naija*) do roli języka ogólnonarodowego Nigerii.

Celem pracy jest zinterpretowanie wybranych struktur *Nigerian Pidgin English* pod kątem wpływu substratu języków afrykańskich, a nie w kategoriach popsutego języka angielskiego (*Broken English*), za jaki powszechnie ten język się uważa. Wyzwaniem, które pojawiło się w trakcie gromadzenia materiałów i ich interpretacji, stała się kwestia opisu systemowego, który dla języka zróżnicowanego terytorialnie i dynamicznie rozwijającego się jest trudny do sporządzenia. Podstawą analizy relacji systemowych stały się dwa opisy gramatyki *Nigerian Pidgin English*, tj. gramatyka Nicholasa Faraclasa *Nigerian Pidgin English Descriptive Grammar* z roku 1996 i gramatyka autorów nigeryjskich Ben Ohiomamhę Elugbe, Augusta Phil Omamor *Nigerian Pidgin. Backgrounds and Prospects* z 1991 roku.

W charakterze źródeł występują przede wszystkim teksty pisane pochodzące z różnych obszarów oraz różnych okresów rozwoju języka. Wybrane z tekstów źródłowych przykłady zachowane zostały w oryginalnej pisowni, co uwydatnia problem nieustabilizowanej ortografii.

Praca składa się ze wstępu i czterech rozdziałów. Wstęp rozprawy zarysowuje historię badań nad językiem *Nigerian Pidgin English* oraz jego miejsce wśród pidżynów i języków kreolskich. Jednocześnie został przedstawiony stan badań nad językiem, które pokazują, że dotychczasowe prace skupiały się na wyróżnianiu w nim struktur charakterystycznych dla języków kreolskich, a także pokazywały język jako uproszczony względem angielskiego. Podjęta w tej pracy analiza pokazuje afrykański kontekst języka poprzez zjawiska konwergencji językowej, które prowadzą do tworzenia się wspólnych obszarów językowych, posiadających charakterystyczne cechy typologiczne i wyróżniających się dużą liczbą wzajemnych zapożyczeń. Przegląd dotychczasowych prac z tego zakresu pozwolił wyodrębnić struktury, które stanowiły przedmiot porównania *Nigerian Pidgin English* z językami obszaru.

W rozdziale pierwszym dokonano analizy warstwy fonologicznej języka. Zostały też zidentyfikowane i opisane procesy morfo-fonologiczne, które znalazły zastosowanie podczas adaptacji słów angielskich. Dotychczasowe opisy systemu fonologicznego *Nigerian Pidgin English* zostały zweryfikowane w świetle przykładów pochodzących z badanych tekstów. Analiza potwierdziła, że zestaw dźwięków mających status fonemów w *Nigerian Pidgin English* jest w dużym stopniu zbieżny z systemem fonologicznym języka angielskiego, ale nie jest z nim identyczny. Wyróżnia go wprawdzie zredukowana liczba dźwięków języka angielskiego, wynikająca m.in. z uproszczenia dźwięków /θ/, /ð/ istniejących w języku angielskim do dźwięków /t/ i /d/ , ale jednocześnie jest to system wzbogacony o nowe spółgłoski, w tym spółgłoski o złożonej artykulacji /kp/ i /gb/ oraz /kw/, które pochodzą prawdopodobnie z języków substratu. Jeszcze większe rozbieżności między językami odnotowano na poziomie struktury sylaby, która charakteryzuje się istotną redukcją zbitek spółgłoskowych prowadzącą do tworzenia sylab otwartych, np. ang. *story* > NPE *tori*, ang. *want* > NPE *wan*.

Analiza przekształceń systemowych opierała się na tekstach pisanych, które (wobec braku normy ortograficznej) rejestrowały aktualną wymowę. Na przykładach pochodzących z różnych tekstów pokazano ewolucję ortografii, która jednocześnie odzwierciedla ewolucję języka. Poruszono także kwestie stabilizowania się normy ortograficznej, której wyrazem są teksty powstałe w XXI wieku. Podstawowym źródłem wykorzystanym do opisu normy języka są teksty audycji BBC i Wazobia FM, które stanowią zapis języka mówionego.

Biorąc pod uwagę wyniki wcześniejszych badań dotyczących cech strukturalnych języka, przeprowadzono analizę porównawczą wybranych konstrukcji z odpowiadającymi im konstrukcjami w językach substratu, w tym głównie występującymi w trzech najważniejszych językach Nigerii, tj. joruba, hausa, i(g)bo. Materiału do porównań dostarczają liczne opisy tych języków i bogata literatura językoznawcza dotycząca interpretacji ich systemów

gramatycznych. Analiza, przedstawiona w rozdziale drugim, pt. „Patterns of Nigerian Pidgin English grammatical structures” obejmuje następujące konstrukcje: gramatyczny wzorzec liczby mnogiej i rodzaju rzeczowników, zdania z kopułą, konstrukcje seryjne czasowników, reduplikację w funkcji leksykalnej i gramatycznej oraz system wyrażania czasu, trybu i aspektu. W obrębie tych konstrukcji realizowane są gramatyczne wzorce uznawane za charakterystyczne dla języków Afryki Zachodniej. Wyróżnione konstrukcje zostały przedstawione zarówno jako elementy systemu *Nigerian Pidgin English* jak i możliwe ich strukturalne odwzorowania w językach Afryki Zachodniej.

Analiza porównawcza sposobu wyrażania liczby mnogiej rzeczowników pokazała, że choć w *Nigerian Pidgin English* obecna jest formacja typowo angielska (charakteryzująca się dodaniem sufiksu -s do rzeczownika), to funkcjonują także inne sposoby tworzenia liczby mnogiej, występujące w językach zachodnioafrykańskich, takie jak użycie zaimka trzeciej osoby liczby mnogiej i reduplikacja. Możliwe jest też niezaznaczenie tej kategorii w obrębie rzeczownika i wyrażenie mnogości za pomocą kontekstu, co również jest charakterystyczne dla języków Afryki Zachodniej.

W tym rozdziale zagadnienie wyrażania rodzaju rzeczowników było wyróżnione jedynie poprzez wzorzec typologiczny, a ze względu na fakt, iż kategoria ta jest zaznaczana przede wszystkim za pomocą odrębnych leksemów, została ona szczegółowo omówiona w rozdziale czwartym dotyczącym frazeologii.

Obszernego materiału do badań porównawczych dostarczyły konstrukcje ze spójką czyli tzw. kopułą. W *Nigerian Pidgin English* (podobnie jak w innych językach zachodnioafrykańskich) nie wyróżnia się czasownika ‘być’, jego odpowiednikiem są jednostki leksykalne (*bi, dey, na*), które tworzą konstrukcje o statusie zdań bezczasownikowych. Jednostki te mogą pełnić rolę morfemów służących do wyróżniania elementów zdania (tzw. fokusu) lub wskazywać na konstrukcje lokatywne. Choć ich forma wskazuje na zapożyczenie z angielskiego (np. *bi* – ang. *be*), ich status gramatyczny i zróżnicowanie konstrukcji, w jakich występują, świadczy o ‘afrykańskości’ tego wzorca strukturalnego.

Analiza seryjnych konstrukcji czasownikowych także potwierdza, że cechy strukturalne *Nigerian Pidgin English* mają swoje źródło przede wszystkim w językach regionu. Konstrukcje seryjne stanowią zestawienie dwóch czasowników, które mogą funkcjonować niezależnie, a w połączeniu stanowią nową jednostkę o znaczeniu innym niż znaczenie wynikające z sumy znaczeń elementów składowych, np. *talk say* znaczy ‘powiedzieć, że’, natomiast *take call* ‘zawołał’. Do tego systemu, służącego do wyrażania relacji gramatycznych i tworzenia nowych znaczeń, wkomponowany został angielski wzorzec z czasownikiem *make*, ale zakres użycia

konstrukcji opartych na dwóch czasownikach jest w *Nigerian Pidgin English* znacznie szerszy, co charakteryzuje systemy języków zachodnioafrykańskich i języków kreolskich.

Również zbadanie zjawiska reduplikacji, występującego powszechnie w językach świata, wykazało analogię do tego typu struktur w językach regionu. Przykłady potwierdziły, że proces reduplikacji kopiuje wzorce afrykańskie i służy np. do intensyfikacji znaczenia przymiotników, tworzenia przymiotników odrzeczownikowych i odczasownikowych, tworzenia rzeczowników o nowym znaczeniu niezwiązanym z pierwotnym znaczeniem reduplikowanej jednostki oraz do tworzenia tzw. *nomen agentis*, czyli nazwy wykonawcy czynności.

Ostatnim zanalizowanym w tej części pracy zagadnieniem były wykładniki służące do wyrażania kategorii czasu, trybu i aspektu (*TAM markers*). Sekwencyjny zestaw morfemów koniugacyjnych jest cechą charakteryzującą języki zarówno zachodnioafrykańskie, jak i języki kreolskie. Porównanie funkcji morfemów czasownikowych w *Nigerian Pidgin English* i morfemów znanych z języków kreolskich pozwoliło zauważyć, że struktury nigeryjskiego pidżynu nie zawsze podążają za wzorcami uniwersalnymi typowymi dla języków kreolskich. Choć analiza przykładów uwydatniła wciąż istniejące rozbieżności i brak konsekwencji w stosowaniu poszczególnych wskaźników, to jednocześnie udowodniła, że system wyrażania czasu, trybu i aspektu za pomocą wskaźników umieszczanych przed czasownikiem wykazuje zbieżności z językami substratu.

W rozdziale trzecim zatytułowanym „*Nigerian Pidgin English multiverb structures in the proces of grammaticalization*” poruszono kwestię gramatykalizacji, która jest zjawiskiem uniwersalnym w rozwoju języków, ale ścieżki, którymi ten proces podąża, mogą się różnić między językami. W *Nigerian Pidgin English* z jednej strony kopiowane są niektóre wzorce charakterystyczne dla języków kreolskich, ale z drugiej strony utrwała się też wiele struktur obecnych w językach substratu. Rozdział ten został podzielony na cztery części. Pierwsza część stanowi opis gramatycznych funkcji czasowników w językach Afryki Zachodniej, występujących obok czasowników głównych, w tym również tworzących tzw. konstrukcje seryjne. W części drugiej zanalizowano użycie czasowników w charakterze wykładników czasu, trybu i aspektu, a teksty źródłowe pochodzące z różnych etapów rozwoju języka dostarczyły materiału do pokazania różnych etapów ich gramatykalizacji. W pracy dokonano rozgraniczenia tych czasowników, które są już w pełni zgramatykalizowane i są używane wyłącznie jako morfemy gramatyczne, np. *go* w funkcji wykładnika czasu przyszłego oraz tych czasowników, które funkcjonują w języku równolegle jako wskaźniki czasowo-aspektowe lub czasowniki, a o ich aktualnym statusie decyduje kontekst. Do takich czasowników należą m.in. *kom*, *tek* i *mek* (*kom town* ‘przybyć do miasta; *kom tek* ‘wziąć’, *tek de money* ‘wziąć pieniądze’; *talk take understand* ‘powiedzieć, żeby zrozumieć’; *make una no laugh* ‘nie śmieć się’).

Część trzecia w całości została poświęcona spójnikowi *say* ('że'), który potwierdza arealny wymiar procesów gramatyzacyjnych i afrykański kontekst użycia czasownika 'mówić' w charakterze spójnika wprowadzającego zdanie podrzędne. Na podstawie przykładów z tekstów pochodzących z różnych okresów, ukazano ewolucję *say* jako elementu strukturalnego zdania. Choć *say* w najwcześniejszych tekstach funkcjonuje jako czasownik o znaczeniu 'mówić' (w tekstach współczesnych znaczenie to wyraża czasownik *talk*), późniejsze przykłady pokazują ewolucję jego znaczenia, od dodatkowego komponentu orzeczeń czasownikowych wyrażających mówienie aż do struktur nie wykazujących żadnych powiązań semantycznych *say* z orzeczeniem (przykładem tego etapu gramatyzacji jest fraza *tori be say ...* 'jest tak, że...'). W ostatniej części wskazano ścieżki gramatyzacyjne omawianych czasowników.

Ostatni rozdział „African conceptualization patterns in Nigerian Pidgin English phraseology” pokazuje ten zestaw cech strukturalnych języka, w którym języki substratu zaznaczają swoją obecność w sposób wyraźny. Analiza połączeń leksykalnych, mających status frazeologizmów i złożeń nominalnych, jest poprzedzona wskazaniem kryteriów, które pozwalają posługiwać się pojęciem części mowy przy ich opisie i kategoryzacji omawianych wyrażeń. Pod względem budowy wyrażenia mające status frazeologizmów występują głównie w kombinacjach: czasownik-czasownik, rzeczownik-rzeczownik, czasownik-rzeczownik, przymiotnik-rzeczownik. Jednocześnie stwierdzono, że w tej funkcji nie występują połączenia czasowników z przysłówkami i przymiotnikami.

W dalszej części rozdziału przedstawiony został zbiór przykładów, ilustrujących nie tylko oryginalne sekwencje poszczególnych członów (takie jak np. *doll baby* 'wyrzutek' czy *papa battalion* 'człowiek posiadający dużo dzieci'), ale także pokazujących afrykańskie konceptualizacje w tworzeniu nowych pojęć. Wśród takich połączeń znajdują się licznie reprezentowane w językach afrykańskich czasowniki frazowe oraz zdania mające status leksemów, np. *mind tell me* 'intuicja', *go here go there* 'niezdecydowany'.

Odrębna część rozdziału poświęcona została wyrażeniom, które stanowią bezpośrednią kopię/kalkę językową wyrażeń istniejących w językach rodzimych regionu (np. *pour ai* 'wyteżać wzrok' w *Nigerian Pidgin English*, podobnie jak *zuba ido* w hausa z tymi samymi odpowiednikami elementów leksykalnych), a także takim konstrukcjom, które stanowią jedynie konceptualną kopię wyrażeń pochodzących z języków rodzimych. Należą do nich wyrażenia, w których za pomocą leksemu wyrażono gramatyczny rodzaj rzeczowników, np. *woman pikin* 'dziewczynka', *house gel* 'służąca'.

Ponieważ największą grupę wśród wyrażeń frazeologicznych stanowią wyrażenia, w których podstawą konceptualną są leksemy oznaczające części ciała, poświęcono im

najwięcej uwagi, a ich analizę zawarto w odrębnej sekcji rozdziału czwartego. Wyodrębnione zostały przy tym trzy charakterystyczne typy struktur pochodzenia afrykańskiego, które są odwzorowane we frazeologii *Nigerian Pidgin English*, takie jak: konstrukcje wyrażające znaczenie ‘człowiek/osoba’ za pomocą leksemu ‘ciało’, konstrukcje wyrażające znaczenie ‘osobiście’ za pomocą leksemu ‘życie’ oraz konstrukcje z wyrazem ‘brzuch’ służące do kodowania emocji. W analizowanym materiale znalazły się także przykłady negujące wzory konceptualne znane z języków obszaru, przykładem jest słowo ‘głowa’, którego nie używa się do tworzenia zaimków zwrotnych.

Ostatnią część tego rozdziału stanowi analiza przysłów. Zgromadzone w aneksie przysłowia w *Nigerian Pidgin English* zostały porównane z przysłowiami pochodzącymi ze zbiorów przysłów w językach narodowych Nigerii. Zamieszczona w pracy lista przysłów została opatrzona informacją o występowaniu tego przysłowia przynajmniej w jednym z języków nigeryjskich lub o skopiowaniu go z języka angielskiego. Przytoczone w rozdziale przykłady przysłów potwierdzają, że permanentny kontakt języków regionu z *Nigerian Pidgin English* zaowocował zapożyczeniami nie tylko na poziomie leksyki czy gramatyki, ale także na poziomie językowych wzorów konceptualnych i utwalonych struktur.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że analiza wybranych konstrukcji *Nigerian Pidgin English* potwierdziła postawioną tezę badawczą i pokazała duży wpływ języków substratu na obecny kształt *Nigerian Pidgin English*. Liczne przykłady potwierdziły, że *Nigerian Pidgin English* nie może być postrzegany tylko jako rezultat uproszczenia języka źródłowego, które nadaje mu status ‘zepsutego angielskiego’. Jest to jeden z języków kontaktowych Afryki Zachodniej, w którym odnajdujemy wiele podobieństw do języków regionu na wszystkich poziomach struktury gramatycznej i w obrębie językowych wzorców konceptualizacji. Wraz z tymi językami *Nigerian Pidgin English* tworzy tzw. wspólny obszar językowy (*common linguistic area*) w wielojęzycznym regionie Afryki Zachodniej.

Warszawa, 24 czerwca 2019